

Działalność niepodległościowa w Zagłębiu Dąbrowskim przed I wojną światową

Wybuch I wojny światowej w 1914 r. rozbudził w Polakach nadzieje na odzyskanie upragnionej niepodległości, utraconej w 1795 r. Zagłębie Dąbrowskie położone w tzw. trójkącie trzech cesarzy było najdalej na południowy zachód wysuniętym terytorium imperium rosyjskiego. Od zachodu graniczyło ze Śląskiem, będącym pod zaborem niemieckim, a od południa z Małopolską, przemianowaną przez zaborcę austriackiego na Galicję.

W przededniu wojny Zagłębie Dąbrowskie było jednym z najbardziej uprzemysłowionych i zaludnionych regionów zaboru rosyjskiego, nazwanego na kongresie wiedeńskim w 1815 r. Królestwem Polskim lub potocznie Kongresówką.

Ówczesny zasięg terytorialny obszaru zwanego od połowy XIX w. Zagłębiem Dąbrowskim obejmował m.in. powiat będziński w guberni piotrkowskiej z Będzinem, Sosnowcem, Dąbrową Górniczą i Czeladzią oraz Sławków, przynależny wówczas do zachodniej części powiatu olkuskiego w guberni kieleckiej.

Zagłębie Dąbrowskie było kolebką polskiego przemysłu ciężkiego, a co za tym idzie, skupiskiem wielkoprzemysłowej klasy robotniczej. Mieszkańcy Sławkowa, pracując w kopalniach i hutach Zagłębia, włączali się nie tylko w życie gospodarcze regionu, ale również w nurt pracy konspiracyjnej prowadzonej przez działające tam polskie partie polityczne.

Robotnicy Zagłębia Dąbrowskiego, pozbawieni podstawowych praw pracowniczych i obywatelskich, byli bezwzględnie wyzyskiwani, co było powodem do ustawicznego wysuwania żądań poprawy sytuacji materialnej, a z czasem również uzyskania praw obywatelskich. Kopalnie, huty i fabryki były widownią strajków, demonstracji oraz brutalnych interwencji carskiego wojska i policji.

Na początku XX w. w Zagłębiu Dąbrowskim prężnie działały najsilniejsze i najbardziej liczne polskie partie polityczne: Polska Partia Socjalistyczna (PPS), Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy (SDKPiL) oraz Stronnictwo Narodowo-Demokratyczne (SN-D), a także podległy tej partii Narodowy Związek Robotniczy (NZR). Szczególnie duże wpływy wśród społeczeństwa Zagłębia miała Polska Partia Socjalistyczna, której jednym z przywódców był Józef Piłsudski. Partia ta łączyła idee walki klasowej (socjalistyczne) z nurtem walki niepodległościowej, dążącej do zbrojnego oderwania się od Rosji i utworzenia niepodległego państwa polskiego.

Mniejszym poparciem cieszyła się SDKPiL, gdyż nie wysuwała postulatów walki o wyzwolenie narodowe, skupiając się wyłącznie na walce z kapitalizmem. Jeszcze inne stanowisko zajmowało SN-D, tzw. endecja, które w swych planach politycznych stawiało na porozumienie z Rosją i odbudowę państwa polskiego w granicach przedrozbiorowych pod berłem cara.

W 1904 r., po wybuchu wojny rosyjsko-japońskiej, rynek zbytu dla towarów z Królestwa Polskiego został zdeorganizowany. Większość zakładów Zagłębia Dąbrowskiego wstrzymała produkcję. Rozpoczęły się zwolnienia. 22 stycznia 1905 r., po wydarzeniach tzw. krwawej niedzieli w Petersburgu, rozpoczęły się w Królestwie Polskim trwające dwa lata walki rewolucyjne, nazywane także czwartym powstaniem. Wystąpienia robotników, a następnie chłopów i inteligencji oprócz żądań socjalnych przybrały również charakter walki o zniesienie ucisku narodowego i odzyskanie niepodległości Polski.

Największe nasilenie wystąpień rewolucyjnych miało miejsce w październiku i listopadzie – był to okres nazywany „dekadą wolności”. Lewicowe partie Zagłębia Dąbrowskiego liczyły, że zdolają przejąć wła-

dżę. Władze rosyjskie zaskoczone skalą wystąpień i strajkiem powszechnym usunęły posterunki kozaków i policji z ulic Zagłębia. PPS i SDK-PiL powołały Komitet Obywatelski i milicję, rozpoczęły również wyłaniać organy samorządowe¹. Utworzenie tych pierwszych załóżków polskich władz nazwano wówczas Republiką Zagłębiowską. Wtedy też cały region, z racji masowego używania podczas demonstracji i wieców czerwonych chorągwi, nazwano Czerwonym Zagłębiem.

Po dziesięciodniowym „rozprężeniu” władze rosyjskie powoli, ale bezwzględnie i konsekwentnie tłumili wszelki opór wobec caratu. Masowe aresztowania, sądy i wywózki na Sybir ostudziły niepodległościowe i socjalne marzenia Zagłębiaków.

Tymczasem obywatele Sławkowa 12 listopada 1905 r., idąc za przykładem Zagłębia Dąbrowskiego, powołali własny samorząd – tzw. Republikę Sławkowską. Jej inicjatorem i twórcą był właściciel kopalni żelaza w Sławkowie, inż. Władysław Ludomir „Rola” Sujkowski. Poparli go najbardziej patriotycznie nastawieni obywatele Sławkowa, którzy na zebraniu gminnym przegłosowali i podpisali uchwałę. Zażądali od władz rosyjskich:

1. Wprowadzenia samorządów na wszystkich szczeblach administracji w Królestwie Polskim, włącznie z Sejmem Ustawodawczym w Warszawie, wybieranym w wyborach powszechnych.
2. Wprowadzenia języka polskiego w urządzie gminy, sądzie i szkole oraz posługiwania się pieczęcią urzędową z wyłącznie polskim napisem.
3. Do realizacji uchwały powołano Komitet Obywatelski, w którego składzie znalazło się pięciu najznamienitszych sławkowian: Leon Baczyński (murarz), Jan Kuc (kupiec), Kazimierz Nowacki (szewc), Władysław Sujkowski (inżynier), Czesław Wasilkowski (doktor medycyny)².

Uchwałę podpisało 458 obywateli i obywaterek Sławkowa.

Jeszcze przed tymi wydarzeniami, 19 lipca 1905 r., najbardziej oddani pasji społecznikowskiej mieszkańcy Sławkowa po długich staraniach doprowadzili do powołania Straży Ogniowej Ochotniczej (SOO), która była pierwszą polską masową organizacją społeczną, utworzoną nie tylko do walki z pożarami, ale również do pracy konspiracyjnej. Na jej czele, jako prezes, stanął Czesław Wasilkowski – miejscowy lekarz. Pierwszym zaś naczelnikiem został wybrany inż. Władysław Sujkowskiego, który pod oficjalnym szyldem SOO utworzył zakonspirowane gniazdo Polskiego Stowarzyszenia Gimnastycznego „Sokół”, dając początek pracy niepodległościowej w Sławkowie.

„Sokół” był związany z endeckim nurtem narodowym. W 1905 r. przedstawiciele tej organizacji dotarli do Zagłębia. Była to wówczas jedna z największych organizacji paramilitarnych utworzonych w Galicji jeszcze w 1867 r., ale obejmująca swym zasięgiem organizacyjnym wszystkie zabory oraz sporą część emigracji, szczególnie w Stanach Zjednoczonych Ameryki. Początkowo jej działacze odcinali się od ruchu wojskowo-niepodległościowego, skupiając się na sporcie i pracy oświatowej. W latach 1905–1907 w Zagłębiu powstało 15 gniazd sokolich. Siedzibą sokolnictwa w całym Królestwie Polskim był Sosnowiec. Ujawniony „Sokół” przetrwał w Zagłębiu do wybuchu I wojny światowej, kiedy to został ujawniony, a jego członkowie zasilili szeregi powstających oddziałów Wojska Polskiego³.

23 listopada przywódca Republiki Sławkowskiej został aresztowany i osadzony w więzieniu gubernialnym w Kielcach. Nazajutrz przybył do Sławkowa szwadron dragonów. Przed ratuszem odbywało się właśnie zgromadzenie mieszkańców. Dragoni za pomocą nahajek zaczęli wprowadzać rosyjską praworządność. Pobito wówczas wielu ludzi, nie oszczędzając dzieci i kobiet. Następnie wszczęto surowe śledztwo.

Namiastki polskich władz samorządowych, tzw. republik Zagłębiowskiej i Sławkowskiej, zostały unicestwione, spotęgowały jednak

¹ S. A. Radek, *Rewolucja w Zagłębiu Dąbrowskim 1894–1905–1914*, Sosnowiec 1929, s. 71–73.

² M. Janeczek, E. Pietrzyk, Z. Matuszczyk, *Republika Sławkowska 1905 r.*, Sławków 2005, s. 15–16.

³ *Ibidem*, s. 23–25.

dążenia niepodległościowe mieszkańców Zagłębia Dąbrowskiego.

Idea walki z carską tyranią, zaszczipiona mieszkańcom Sławkowa i innych miejscowości Zagłębia Dąbrowskiego, zaowocowała w latach I wojny światowej licznym udziałem sławkowskiej i zagłębiowskiej młodzieży w walce o niepodległość Polski i jej granice.

Walka z zaborcą przybrała teraz inny, bardziej krwawy charakter. Prowadziła ją głównie Organizacja Bojowa będąca zbrojnym ramieniem Polskiej Partii Socjalistycznej. Ogółem w latach 1905–1908 bojownicy PPS zlikwidowali 168 policjantów i urzędników carskich, dokonali 88 zamachów na urzędy oraz 90 napadów na rządowe sklepy monopolowe. Celem tych działań było zdobycie pieniędzy na działalność organizacyjną.

Największą akcją zbrojną przeprowadzoną przez Organizację Bojową PPS w Sławkowie był napad na dworzec kolejowy i uprowadzenie służbowego pociągu. Wyczyn ten można porównać do podobnych słynnych akcji Józefa Montwiłła-Mireckiego pod Rogowem czy Józefa Piłsudskiego w Bezdanych. Trzeba jednak zauważyć, że napad na pociąg odbył się wcześniej – 12 sierpnia 1907 r., i stanowił chrzest bojowy dla wielu późniejszych słynnych bojowców i działaczy PPS. Akcję zaplanował i dowodził nią Tomasz Arciszewski, jeden z przywódców PPS – Frakcja Rewolucyjna. Zadanie wykonywała „szóstka” (oddział) z Niemców: Jan Balaga, Jan Żbik, A. Damasty, S. Janik, Taborek, Barańczyk, Witold Dalach, oraz instruktorzy: Wacław Biernacki, Oczkowski, Helman i Taranowicz. W wyniku pomyślnie przeprowadzonej akcji na pociąg rozwożący wyplatę dla kolejarzy zdobyto 13 tysięcy rubli. Z miejsca napadu bojownicy odjechali w stronę Strzemieszyc uprowadzonym parowozem⁴.

Tymczasem porewolucyjny terror carski spowodował, że setki działaczy z wszystkich partii politycznych musiało emigrować za granicę, aby dopiero po paru latach móc powrócić do Zagłębia – już w mundurach legionowych.

Niewątpliwym osiągnięciem wszystkich partii politycznych Zagłębia było nie podejmowanie bratobójczych walk, do których dochodziło w innych regionach Kongresówki.

Okres pomiędzy zakończeniem rewolucji 1905–1907 r. a wybuchem I wojny światowej charakteryzował się stopniowym rozwojem gospodarczym regionu. Wyraźnemu ożywieniu gospodarczemu powiatu będzinińskiego i zachodniej części powiatu olkuskiego towarzyszyło przejście do głęboko zakonspirowanej pracy niepodległościowej. Masowe aresztowania zagłębiowskich działaczy z wszystkich ugrupowań politycznych bez wyjątku spowodowały, że w 1910 r. wszelka działalność rewolucyjna – a nawet partyjna – zamarła. Tylko w głęboko zakonspirowanych lokalach nadal przechowywano uciekinierów z Królestwa, których następnie przeprowadzono przez „zieloną granicę”. Tą drogą przemycano również z Galicji bibułę i broń.

Jednym z takich konspiracyjnych lokali był położony na peryferiach Sławkowa dom inż. Władysława Sujkowskiego, który po odbyciu kary w gubernialnym więzieniu, pomimo nadzoru policyjnego, nadal prowadził pracę niepodległościową.

Represje władz carskich spowodowały przeniesienie głównych ośrodków pracy niepodległościowej z Królestwa Polskiego do Galicji, gdzie społeczeństwo polskie pomimo i tak bardzo ograniczonej autonomii posiadało dużo więcej praw obywatelskich.

Kraków i Lwów stały się centrami myśli politycznej i pracy niepodległościowej. Zagłębie Dąbrowskie z racji sąsiedztwa z Galicją oraz połączeń kolejowych z Krakowem, Warszawą oraz Śląskiem stało się naturalnym łącznikiem pomiędzy Kongresówką a zaborem austriackim.

Z inicjatywy Józefa Piłsudskiego w czerwcu 1908 r. w lwowskim mieszkaniu Kazimierza Sosnkowskiego działacze Organizacji Bojowej Polskiej Partii Socjalistycznej – Frakcji Rewolucyjnej podjęli decyzję o powołaniu do życia tajnej organizacji, mającej koordynować w Galicji i Królestwie Polskim przygotowania do kolejnego powstania narodowego. Równocześnie zamysłem organizatorów było, by organizacja stała się kuźnią kadr dowódczych przyszłego Wojska Polskiego.

Utworzony wówczas Związek Walki Czynnej (ZWC) obejmował faktycznie wąską grupę działaczy oddanych sprawie niepodległości

⁴ S. A. Radek, *op. cit.*, s. 86–87.

Polski. W 1910 r. liczył zaledwie 105 członków, ale dwa lata później było ich już ok. 800. Związek zorganizował liczne komórki terenowe, które objęły swoją działalnością również Zagłębie Dąbrowskie. W celu przeszkolenia większej grupy osób działacze ZWC postanowili wykorzystać legalne możliwości, jakie dawało austro-węgierskie prawo do stowarzyszeń.

W kwietniu 1910 r. we Lwowie władze wydały zgodę na powołanie jawnej paramilitarnej polskiej organizacji – Związku Strzeleckiego. Na jego czele stanął Władysław Sikorski. W 1911 r. w Krakowie powstało analogiczne Towarzystwo Strzelec, nadal jednak utrzymywano tajny ZWC. Władze austro-węgierskie, godząc się na utworzenie organizacji strzeleckich, miały je pod baczłą kontrolą, uważając je za przybudówkę PPS – FR, zorganizowaną przez „zaimportowanych” z Królestwa Polskiego radykałów. Liczyły jednak, że podczas ewentualnej wojny z Rosją, która po konflikcie bałkańskim stawała się coraz bardziej realna, odegrają one istotną rolę w zorganizowaniu oporu społeczeństwa Kongresówki przeciw Rosjanom, a także będą prowadzić działalność wywiadowczą na rzecz Austro-Węgier.

Tymczasem we Lwowie powołano Komendę Główną Związku Strzeleckiego, na której czele stanął komendant Józef Piłsudski oraz komendy okręgowe. Powstała również tajna komenda dla Królestwa Polskiego. W wielu miastach i wsiach Galicji zakładano koła terenowe, które organizowały ćwiczenia wojskowe. Szkolenie obejmowało przygotowanie do służby, głównie w piechocie, łączności i kawalerii.

W Zagłębiu Dąbrowskim pierwszym kierownikiem szczupłej początkowo gromadki pepesowców i organizatorem Związku Strzeleckiego był Aleksy Bień (późniejszy pułkownik WP). Do pierwszego koła terenowego (oddziału) należeli: T. Trombski, L. Kostka, Stuczeń, Grabowski, Ignacy Fronckiewicz, Władysław Dobrowolski, J. Dudek, M. Ruciński, M. Mrożewski, Edward Cieślík, J. Zmorzysko, Stanik i Feliks Kulik.

Działalność zagłębiowskich strzelców polegała głównie na odbieraniu bibuły transportowanej przez granicę przez przemysłowców oraz

kolportowaniu jej w Zagłębiu i wysyłaniu w głąb Kongresówki. Jednym z głównych miejsc przetrzutu bibuły był cmentarz w Dąbrowie Górniczej. Głównym organizatorem tych działań był Zygmunt Kuczyński, a po stronie galicyjskiej – Walery Sławek.

W 1913 r. Kuczyński był również organizatorem pierwszego koła Związku Strzeleckiego założonego w zakładach przemysłowych Zagłębia. Skupiało one młodzież robotniczą. I tak z wolna zebrania partyjne PPS przekształcały się w tajne oddziały strzeleckie. Z czasem Z. Kuczyński wprowadził obowiązkowe wykłady i ćwiczenia wojskowe. Jego oddział liczył 40 osób⁵.

W tym samym roku Stanisław Kowalik i Stanisław Wrzosek założyli w Dąbrowie Górniczej i Będzinie kolejne oddziały strzeleckie. Komenda Główna została zlokalizowana w Sosnowcu, placówki zaś w: Zawierciu, Ząbkowicach, Grodźcu, Dąbrowie Górniczej i Niemcach. Szkolenie wojskowe prowadzili kolejni komendanci Komendy Główniej, m.in.: Stanisław Zosik-Tessaro („Marian”, „Zosik”), Tadeusz Żuliński („Karol”, poległ w 1915 r. nad Styrem) i tuż przed wybuchem wojny – Stanisław Saw-Ditrych („Zwierzyński”, poległ pod Kostiuchnówką). Największą uwagę przywiązywano do ćwiczeń sprawnościowo-kondycyjnych. Udało się zorganizować kilka ćwiczeń w polu, m.in. w Błędowie, Ojcowie pod Ząbkowicami, w okolicach Sławkowa i Bukowna, również kilka razy wysłano instruktorów na szkolenie do Galicji. Ostatnia 15-osobowa grupa zagłębiowskich strzelców, pod dowództwem J. Zamorzyckiego „Filipa”, udała się w ostatnich dniach lipca 1914 r. na kolejny kurs do Galicji. Tam zastała ich wojna. Cała grupa została włączona do 1 Kompanii Kadrowej.

Najbardziej znanymi i oddanymi sprawie organizowania Związku Strzeleckiego w Zagłębiu Dąbrowskim byli: Felicjan Sławoj Składkowski, Stanisław Rouppert, Stefan Berbecki, Bogdan Szeligowski, Władysław Dąbrowski i Karol Joachimski. W 1913 r. w Zagłębiu oddziały Związku Strzeleckiego liczyły ponad 200 ludzi, z czego 150 posiadało broń⁶.

⁵ *Ibidem*, s. 137–138.

⁶ J. Cisek, M. Cisek, *Do niepodległości*, Warszawa 2008, s. 74.

Józef Piłsudski już wcześniej podjął decyzję o zrezygnowaniu z czynnej działalności partyjnej. Tworzonym oddziałom nadał apolityczny charakter, uznając, że ich głównym zadaniem jest walka o niepodległość w imieniu i dla całego społeczeństwa polskiego.

Za przykładem organizacji strzeleckich poszły inne. W Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół” rozpoczęto naukę strzelania oraz jazdy konnej. W 1910 r. „Sokół” zorganizował tzw. polowe Drużyny Sokola. Jednym z ich instruktorów został kapitan armii austriackiej Józef Haller.

W 1908 r. z inicjatywy galicyjskich konserwatystów utworzono Drużyny Bartoszowe. Ich głównym zadaniem była jednak obrona polskiej świadomości i kultury narodowej na kresach wschodnich, a nie przygotowanie się do walki zbrojnej. Młodzież wywodząca się ze środowisk narodowej demokracji, która przyjęła zasadę apolityczną i zerwała z endecją w 1911 r., utworzyła Polskie Drużyny Strzeleckie, stawiające sobie za cel nadrzędny wywołanie insurekcji w Królestwie Polskim. Organizacja ta przed wybuchem wojny odmówiła zjednoczenia ze Związkiem Strzeleckim. Organizatorami tajnych Polskich Drużyn Strzeleckich w Zagłębiu byli: komendant Roman Szymański, Faustyn Zalas, Kurzynoga, bracia Skalscy i Józef Renik. Istniały również organizacje skautingu, którym patronował „Sokół”.

W Zagłębiu Dąbrowskim w tym czasie funkcjonowała tajna organizacja skautowsko-wojskowa, założona przez ucznia, Jana Zientarskiego. Organizacja ta w 1913 r. połączyła się ze Związkiem Strzeleckim⁷ i był to pierwszy zwarty, liczący czterdzieści osób, oddział. Wcześniej, bo w 1912 r., na konferencji w Wiedniu organizacje niepodległościowe w celu koordynacji dalszej współpracy powołały Komisję Tymczasową Skonfederowanych Stronnictw Niepodległościowych (od 1913 r. bez „Tymczasowa” – KSSN). Komisja stała się szeroką koalicją polskich ugrupowań niepodległościowych: socjalistycznych, ludowych i narodowych. Podporządkowały jej się wszystkie, oprócz „Sokola” i Drużyn Bartoszowych, orga-

nizacje. Komendantem wojskowym Komisji mianowano Józefa Piłsudskiego.

W drugiej połowie 1912 r. Józef Piłsudski przygotował plan mobilizacyjny obejmujący Związki Strzeleckie i Polskie Drużyny Strzeleckie. W myśl jego założeń po wybuchu wojny do zaboru rosyjskiego miało wkroczyć z okolic Wadowic 20 kompanii kadrowych. Miejscem ich koncentracji miało być Zagłębie Dąbrowskie. Piłsudski liczył na szybkie wycofanie się Rosjan z trójkąta trzech cesarzy, a następnie dalej za Wisłę. W powiatach będzińskim i olkuskim w oparciu o zaciąg ochotniczy miała powstać armia powstańcza, kierująca się następnie w stronę Warszawy; po drodze miano inicjować powstanie narodowe. Dlatego też Zagłębie Dąbrowskie w planach Piłsudskiego miało ogromne znaczenie, zwłaszcza pozyskanie do przyszłego Wojska Polskiego niepodległościowo nastawionej młodzieży oraz uzyskanie finansowego wsparcia powstania⁸.

Latem 1914 r. wszystkie związki strzeleckie były największą polską siłą paramilitarną w Galicji, zrzeszały bowiem około 8000 strzelców. Pod względem przynależności państwowej niemal 90% jej członków pochodziło z Galicji, a 10% z Kongresówki.

Sytuacja międzynarodowa w Europie zapowiadała niechybną wojnę. Wykrystalizowały się dwa potężne bloki militarne. W skład tzw. Trójprzymierza (inaczej Państw Centralnych) weszły Niemcy, Austro-Węgry i Włochy, natomiast Rosją, Francją i Anglią utworzyły Trójporozumienie, nazywane również Koalicją lub Ententą.

dr Zbigniew Matuszczyk

⁷ S. A. Radek, *op. cit.*, s. 139; M. Ponczek, *Działalność organizacji paramilitarnych i sportowych w Zagłębiu Dąbrowskim w okresie I wojny światowej*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2000, nr 1, s. 74 – 75.

⁸ M. Klimecki, W. Klimczak, *Legiony Polskie*, Warszawa 1990, s. 8.